
SLOTTEKST BIJ NIETZSCHE, GENEALOGIE VAN DE MORAAAL

INLEIDING

Nietzsche heeft een enorme invloed gehad op het filosofisch denken tot in onze tijd. In zekere zin zou je kunnen zeggen dat de filosofie nu pas doorgewerkt heeft, of bezig is door te werken wat Nietzsche al in de 19-de eeuw zag.

Nietzsche spreekt tot de verbeelding en heeft een schrijfstijl waar je van houdt of waar je van gruwet, een tussenweg lijkt onmogelijk. Hij is een filosoof die vaak, maar ook vaak verkeerd geciteerd wordt. Hij is een voorbeeld van wat Hannah Arendt ooit zei: "het verhaal van je leven schrijf je niet zelf, dat doen anderen, na je dood."

We hebben nu in een tiental colleges '*De Genealogie van de moraal*' gelezen. Het is een polemisch geschrift dat Nietzsche in een paar weken tijd schreef. Hij schrijft tegen de kritiek waarmee zijn vorige werken ontvangen waren; tegen de heersende lezing van het Darwinisme en tegen het Utilitarisme. Hij denkt niet dat de moraal steeds hoogstaander wordt of dat het geluk of het nut van de grootste groep de basis is van onze moraal. Hij schrijft tegen een nihilisme waarmee de mens zichzelf tot vijand is geworden.

ESSAY 1

Wreedheid

In het eerste essay laat Nietzsche zien waar wij mensen qua moraal vandaan gekomen zijn. Of het nu de Berserkers zijn of de Grieken, de Germanen of kerkvader Tertullianus, allemaal geven ze blijk van de feestelijkheid van wreedheid en geweld. Het kan dus niet zo zijn dat zij spontaan de huidige moraal (die bijvoorbeeld in onze tijd is uitgemond in een universele verklaring van de rechten van de mens) hebben bedacht. Nee, het zijn de slachtoffers van de grote namen uit de geschiedenis die hun slachtoffer zijn als een keuze zijn gaan beschouwen en die keuze van een moreel beter gehalte achten: "wij zijn niet zo wreed, zo barbaars". Daarmee werd de natuurlijke wreedheid als moreel verwerpelijk neergezet. Juist omdat het aantal overheersten altijd het aantal heersers overtreft werd dit de heersende moraal. Met de opkomst van het joods-christelijke denken is er een waardering gekomen voor het zwakke, het kwetsbare en het nadenkende leven dat er daarvoor niet was.

Conclusie; Waarden en normen van nu zijn niet meer te vergelijken met die uit de voortijd waarin wreedheid en machtswellust en het direct uiting geven aan je driftleven de norm was.

Je zou kunnen zeggen dat de manier waarop de mens heeft geleefd, uitdrukking was van de wil om te overleven en de moraliteit was een directe weerspiegeling van de hardheid van de strijd om te overleven in een weerbarstige natuur. De evolutie heeft de mensheid uitgerust met

instinctieve gedragingen die we vandaag de dag wreed en ongevoelig noemen, maar die een voorwaarde waren voor het overleven. Pas als de mensheid technieken uitvindt die het overleven meer en meer garanderen, is er ruimte voor andere morele opvattingen dan de allerhardste.

Het ontstaan van een binnenwereld

Het gevolg van het herwaarderen van alle waarden is dat wij mensen onze krachten die we eerst, letterlijk zonder reflectie (zonder een moment van terughouding) naar buiten gestalte konden geven, nu naar binnen zijn gaan keren. Dus met dezelfde verve als waarmee een vrije Griek zijn kracht inzette zijn wij -mensen van de herwaardering- bezig onze kracht tegen onszelf aan te wenden. De nieuwe waarden eisen gedrag dat niet, of in elk geval zelden, een directe uitdrukking van een impuls is. De waarden, zoals gegeven in de bijbel vereisen dat het gedrag van mensen in overeenstemming moet zijn met de bijbel. Daardoor moeten impulsen worden tegengehouden en overdacht voor zij in gedrag worden getoond.

Nietzsche is hierover de ene keer vals en buitengewoon negatief. Andere keren laat hij ook duidelijk weten dat de mensen pas het bestuderen waard zijn geworden toen zij ten gevolge van de herwaardering van waarden een binnenwereld hebben ontwikkeld. Met name de schuldcultuur die daaruit voortkwam en die voor Nietzsche wordt gesymboliseerd door de priester die alle mensen steeds bewustmaakt van hun –nu- moreel verdorven geworden- natuurlijke instincten en aandriften, maakt dat er een enorme verdieping ontstond. Het hele idee van schuld maakt dat er zoiets kan zijn als verdorvenheid ipv. alleen maar natuurlijkheid

p.25 "...dat de mens als zodanig pas dankzij deze in essentie gevaarlijke bestaansvorm, de priesterlijke, een interessant dier is geworden, dat de menselijke ziel hier eerst in een hogere betekenis diepte gekregen heeft en verdorven geworden is.."

Nietzsche schrijft in het voorwoord dat hij zich al sinds zijn 13-de bezig houdt met de oorsprong van de moraal. Wat hij met name laat zien in dit onderzoek is dat de moraal van de mens niet een gevolg is van het zich aanpassen aan de omstandigheden of een natuurlijke drang gericht op het overleven van de soort. De meest in het oog springende conclusie van Nietzsche is dat onze moraal tégen de natuur van de mens gericht is. Wij strijden tegen wat als eerste spontane reactie in ons opkomt. Dat levert schuldgevoelens op over wat er in ons leeft en een weerzin tegen onszelf. De mens die moe wordt van zichzelf. Deze niet geuite impulsen, gevoelens en gedachten leveren echter ook een binnenwereld op en dat heeft een samenleving doen ontstaan die alle mensen als mens wenst te zien en die empathie en mededogen als moreel goed erkent. Nietzsche lijkt in zijn zoektocht naar een stadium voorbij het nihilisme te zoeken naar een mens die zijn verworven binnenwereld kan behouden, maar zijn schuldgevoel (het kwade geweten) voorbij kan groeien.

ESSAY 2

Het kwade geweten?

In het tweede essay begint Nietzsche met de mens die beloften mag doen. Een soeverein mens kan in vrijheid beslissen om zijn wil over de tijd heen te tillen. Dat is wat een belofte is; de wil uitgestrekt over tijd. Het is 'een werkelijk geheugen van de wil.' (P.49) Dat vergt kennis van jezelf,

van de natuur en van degene aan wie je iets belooft. Als je kunt beloven kun je voor jezelf instaan, kun je verantwoordelijk zijn en daarover is Nietzsche heel positief;

“ De trotse wetenschap het uitzonderlijk privilege van de verantwoordelijkheid te genieten, het bewustzijn van deze zeldzame vrijheid, deze macht over zichzelf en het lot(...)deze soevereine mens noemt dit zijn geweten” (P.51)

Het probleem ontstaat pas als diezelfde voorspelbaarheid wordt afgedwongen. De samenleving gaat wetten opstellen. Eerst wordt dit gedaan door de sterke die de wet instelt om de zwakkeren te beschermen, maar dan krijgt het ressentiment het in de herwaardering van de waarden ontstane gevoel het voor het zeggen. De gewone manier om de balans te herstellen, namelijk wraak, mag niet meer en in plaats daarvan ontstaat de rechtspraak en wordt er ingewerkt op het schuldgevoel. De gangbare opvatting is dat straf tot schuldgevoel en tot gewetensvorming moet leiden. Maar Nietzsche laat zien dat ook de straf zelf vlottend is van vorm en doel. Door de tijd heen wordt de straf gebruikt om geheugen te ontwikkelen, als inkomstenbron, als vereffening, als substituut voor wraak enz. Nietzsche zegt dat het kwade geweten de prijs is die wij betalen voor het leven in een complexe samenleving waarin onze instinctieve handelswijze niet meer voldoen.

De onnatuurlijke schuldige mens

Door de ressentimentmoraal zijn wij tegenover onze eigen natuur komen te staan. Wat nu? Want we kunnen niet meer terug. We zijn met teveel mensen om weer natuurlijk te gaan leven. We hebben die verdieping en die psychologische binnenwereld in onszelf aangebracht. Dat kunnen we niet meer ongedaan maken. Nietzsche zegt dan ook dat het ontstaan van het slechte- of kwade geweten een soort zwangerschap is, een noodzakelijk stadium waaruit een nieuwe mens kan voortkomen. We zijn verandert van mensen die hun goden gebruikten als een excuus voor allerlei gedrag *“ Hij moet wel door een god misleidt zijn geweest”* (p.87) naar mensen die voor zichzelf verantwoordelijk zijn en een niet in te lossen schuld hebben tegenover hun christelijke God.

Nietzsche zet een doorgaande lijn neer van de voorouderverering, naar de toenemende macht van de voorouders die goden worden, naar een God die almachtig is. Hoeveel offers moet je die wel niet geven, nooit genoeg... Dan is er maar een uitweg: een God die zelf de schuld op zich neemt.... De christelijke God is voor Nietzsche hoogtepunt van onze schuldcultuur. En het gevolg daarvan is dat de mensen een negatieve zelfervaring ontwikkelen van de diepste soort; immers je bent een slecht mens en je kunt nooit genoeg doen om dat gebaar van God, die middels zijn zoon de schuld van alle mensen op zich heeft genomen te rechtvaardigen of de balans te herstellen. Nietzsche ziet in zijn tijd een weezin tegen het leven, een niet vooruit durven kijken en mensen die geen 'ja' zeggen tegen het leven. Dat is juist wat hij wil herstellen. Maar hoe komen we het schuldgevoel voorbij?

Hierbij moeten we de kerkvader Augustinus wel benoemen. Het is zijn werk geweest, dat het kwaad van een werkelijkheid in de wereld, gemaakt heeft tot een deel van het menselijk innerlijk. Vanaf het moment dat Augustinus ons duidelijk maakte dat de kwade wil, het vermogen om bewust het niet-goede te kiezen, een wezenlijk deel van ons innerlijk uitmaakte, werd de 'schuld' tegenover een almachtige, algoede God ook deel van ons wezen. Onze gevoelens werden onbetrouwbaar, want zij konden influisteringen van het kwaad zijn. Zo ontstond de ervaring van het altijd schuldig zijn. Alles wat niet mocht worden geuit, alle impulsen en gedachten die niet aan de Schrift voldeden, werden daarmee automatisch tot elementen van het kwaad. Hier komt de mens tot stand die niet meer op zijn impulsen en zijn gevoelens kan en mag vertrouwen en die de waarheid moet zoeken in God. Wanneer de wereld verandert en Nietzsche schrijft 'God is dood', wat heeft deze mens dan nog over aan richtinggevende instantie?

ESSAY 3

Wij scheppen moraal, wij vinden haar niet

Nietzsche zoekt de waarde die de moraal voor ons mensen heeft. Dit kondigt hij al aan in het voorwoord "*Het ging mij om de waarde van de moraal.*" (p.11) maar pas in het derde essay komt hij tot de uitwerking van die vraag. Conclusie; die waarde is vlottend! Iedere groep (kunstenaars, wetenschappers, priesters) geeft zijn eigen waarde aan de moraal en gebruikt de moraal voor eigen doeleinden.

Waarom is het voor Nietzsche belangrijk om dit aan te tonen? De Darwinisten en Utilitaristen doen alsof onze moraal natuurlijk is, maar Nietzsche zegt dat onze moraal juist tegennatuurlijk is. Als we dat niet onder ogen komen, zien we iedere impuls en iedere onaangepaste gedachte die in ons opkomt als teken van ons persoonlijk kwaad en onze persoonlijke schuld. We ervaren ons daardoor als slecht, worden onszelf moe en geloven niet meer in een toekomst voor ons mensen. We begrijpen dan ook niet meer dat we moeite moeten doen voor de instandhouding van onze moraliteit. Het gegeven dat wij nu leven in een wereld waarin de universele rechten van de mens worden neergezet als moreel richtsnoer is het gevolg van een enorme inspanning die steeds weer moet worden verricht om de onnatuurlijke cultuur in stand te houden.

Wil tot macht

Het negatieve gevoel dat wij mensen over onszelf hebben gekregen lijkt zijn oorsprong te hebben in een herwaardering van de waarden, die gestalte kreeg in de opkomst van een joods-christelijke cultuur, zou dan niet het atheïsme of de wetenschap een uitweg kunnen vormen?

De mensen hebben een 'wil tot macht' stelt Nietzsche. Dit is de levenswil die wordt aangewend om het overleven te dienen en te versterken. De ploeg, kleding, vuur en het maken van huizen zijn voorbeelden van de 'wil tot macht'. Deze 'wil tot macht' moet worden overgedragen en heel lang gebeurde dit in een hiërarchie. De meester zei hoe de dingen moesten worden gedaan en de mindere deed dit, werd ingevoerd in de waarheid van de 'wil tot macht' en als die dan zelf meester was, droeg hij de kennis van de 'wil tot macht' weer over aan een mindere. In de middeleeuwen, de tijd van de herwaardering van alle waarden was de kerkelijke hiërarchie de structuur waarin de waarheid werd overgedragen. De opkomst van een burgerlijke samenleving met industrie en handel vroeg om een andere manier om de waarheid over te dragen. Er was een werkelijkheid die niet langer totaal door de wil van God werd bepaald, maar die werd gemaakt door mensen. Dit waren mensen die, omdat zij allen kinderen van God waren, in hoge mate gelijk waren aan elkaar. Dat maakte dat een hiërarchische waarheid niet langer toereikend was. Daardoor kwam er, filosofisch verwoord door Descartes, een waarheid tot stand, die overdraagbaar was. Hierbij moeten we ons dan direct realiseren dat het ging om het overdraagbaar maken van de 'wil tot macht'.

Het is niet zo dat de waarheid bestaat en dat de 'wil tot macht' daar uit voortkomt, de waarheid is een gevolg van de overdraagbare 'wil tot macht'. Dan is het ook duidelijker dat er een 'wil tot waarheid' is. Immers, de overdracht van de 'wil tot macht' vraagt om het geloof van de ene mens in het waarheidsgehalte van de uitspraak van de andere mens; dit is de 'wil tot waarheid'. Omdat de waarheid het voertuig is van de overdracht van de 'wil tot macht' is de 'wil tot waarheid' een wil van de mens, die onverbreekelijk hoort bij de overdracht van de 'wil tot macht'. Er is dus niet zo iets als een waarheid die op zichzelf bestaat en de 'wil tot macht' veroorzaakt.

De mens wordt voortgedreven door de 'wil tot macht' die zich uitdrukt in de natuur en de mens. De wil tot macht drukt zich uit in 'de wil tot waarheid'. Ook het atheïsme, dat ons dwingt tot de gedachte dat God niet bestaat is een 'wil tot waarheid'. Maar de wetenschap is de 'wil tot waarheid' op de spits gedreven. Beiden zullen hun eigen relativiteit onder ogen moeten komen. Ze zijn uitdrukkingen van 'de wil tot macht' en zullen dus qua vorm en qua inhoud veranderen in de tijd. *"Zo ging het christendom als dogma te gronde aan zijn eigen moraal; zo moet het christendom nu ook nog als moraal te gronde gaan,(...) Nadat de christelijke waarachtigheid de ene conclusie na de andere heeft getrokken, trekt zij eindelijk haar sterkste conclusie, haar conclusie tegen zichzelf; dit gebeurt echter wanneer zij de vraag stelt 'wat betekent alle wil tot waarheid' (P.156)*

Relativisme

Nietzsche stelt dat deze *"zelfbewustwording van de wil tot waarheid"* onze moraal ten gronde richt. Wat wij in onze tijd zien heeft alles te maken met de teloorgang van het idee waarheid en het verdwijnen van de als eenduidig gepresenteerde christelijke moraal. Het lijkt alsof relativisme het enige antwoord is. Tegenhanger van dat relativisme is een beroep op de sterke man die zich niet aan regels en moraal hoeft te houden, of op de wijsheid en waarheid van spontane gevoelens. ("zo voel ik dat nu eenmaal")

We zien in Amerika van dit ogenblik hoe deze twee lijnen zich ineen gevlochten hebben. Er is een sterke man opgestaan die helemaal spreekt en handelt volgens de lijn van het momentane gevoel. Misschien is dit een misbegrepen vorm van Nietzsches Übermensch; de mens die geen terughouding meer heeft en zijn kracht onverkort toont. Wat hier ontbreekt is een duidelijke zedelijkheid, die volgens Nietzsche een onlosmakelijk deel van die Übermensch zou moeten zijn.

DE MODERNE TIJD EN NIETZSCHE

Voorbij de Eenheid, Waarheid en Waarden

Nietzsche heeft denkbeelden verwoord die voorspellen wat ook daadwerkelijk aan het gebeuren is. Een moreel debat kan niet meer gevoerd worden met de oude wapens van religieuze of wetenschappelijke waarheid. Ten eerste kan voor iedere mening wel een statistiek gevonden worden die deze opvatting ondersteunt. Ten tweede wordt een mening zelden herzien op basis van wetenschappelijk onderzoek "ze zeggen dat er geen gevaar voor de volksgezondheid is, maar wij eisen toch een nieuw onafhankelijk onderzoek ..."

De wereld is, met name na de Tweede Wereldoorlog zo complex geworden en de openbaarheid middels de media heeft zoveel informatie toegankelijk gemaakt, dat er geen rationeel oordeel meer te vormen is over de dingen die we tot object maken. Dat brengt onvermijdelijk met zich mee dat we geen waarheid meer kunnen construeren met behulp van logisch en rationeel denken. Het gevolg daarvan is dat we op onze eerste indruk, op ons gevoel moeten vertrouwen om met deze complexiteit om te kunnen gaan. De rationaliteit en de logica worden na het gevoelsmatige oordeel ingezet om een verhaal te maken dat ingepast kan worden in onze werkelijkheid. Het gevoel dat we geen werkelijke greep meer hebben op ons bestaan doet een groot wantrouwen ontstaan jegens alles wat macht over ons bestaan heeft. De politiek is hier het eerst de dupe van geworden; wetenschap en artseneij zijn daarna slachtoffer geworden van dit wantrouwen en mensen verliezen daardoor ook langzamerhand het vertrouwen in hun eigen toekomst.

We willen 'het niet willen' niet

We willen nog liever het Niets, Daar kun je naar streven, daar kun je voor knokken, dat geeft een doel, dan dat we accepteren dat we niet willen schrijft Nietzsche aan het eind van zijn Genealogie. We hebben een ascetisch ideaal en dat vullen we altijd op de een of andere manier in. Het 'niet willen' is een pathologie, het is het belangrijkste kenmerk van een depressie. Wat we vermijden is het 'niet willen' te aanvaarden. Het ascetisch ideaal is dus blijkbaar aan ons gebakken, maar laten we een invulling zoeken die niet zo strijdig is met onze natuur. Nietzsche zoekt een invulling in de Übermensch. De Übermensch is een mens die zich van zichzelf bewust is, die net als de vrije soeverein beloften kan doen. Maar de Übermensch is ook een mens die met anderen in een samenleving kan zijn, die kan bepalen welke instincten wel en welke niet in realiteit gebracht worden. De Übermensch moet ook in staat zijn om zijn instincten tot gekozen drijfveren te maken en dus zijn levenswil in overeenstemming te brengen met de 'wil tot macht' en de 'wil tot waarheid'. Tot nog toe is de mens genoodzaakt geweest om vorm en inhoud te geven aan zijn natuur, aan zijn biologie. De Übermensch zal die natuur onderwerpen aan zijn wil. Niet uit schuldgevoel, maar uit een gevoel van verantwoordelijkheid. Het is tenslotte de wereld van de Übermensch .

Geen nieuw dogma

We moeten 'de wil tot het niets' voorbij, maar niet door het in te wisselen voor weer een ander dogma of een nieuwe onderwerping. We moeten voorbij de waarden die alleen ontstaan door wat we niet willen zijn omdat we het niet kunnen zijn, zoals in de herwaardering van de waarden is gebeurd. We moeten positieve waarden scheppen. Hoe dat er uit moet zien weet Nietzsche nog niet. Voor hem was de ontdekking dat zijn uitweg, het messcherp analyseren, ook een uitdrukking was van het ressentiment, van de 'wil tot waarheid' schokkend.

Hij beschrijft dat het zoeken van een waarheid de ultieme uitdrukking is van *het christelijke geweten, vertaald en gesublimeerd tot het wetenschappelijke geweten* (p.156)

Dan schrijft hij zichzelf de waanzin in. Alsof hij zich te ver naar voren had gewaagd in zijn denken. Paul Ree had hem al gewaarschuwd voor dit gevaarlijk denken. De vraag blijft tot op de dag van vandaag. Als er geen eenduidige waarheid meer is en geen eenduidige moraal, waar kunnen wij ons dan nog op beroepen voor ons handelen?

Nietzsche lijkt in zijn polemisch geschrift te vergeten dat ook de waarden die in de herwaardering aan de orde zijn gekomen natuurlijke menselijke gevoelens zijn. Mededogen, liefde en empathie zijn ook in de mens aanwezig, net als trots en heerszucht. De voorname liet alleen één kant van zijn natuur kennen in de bikkelharde strijd om het bestaan en was niet bij machte om die andere, kwetsbare, kant van het menselijk innerlijk in zichzelf te erkennen. In het ressentiment is die andere kant van het menselijk innerlijk wakker geroepen en hebben we de schaarste, die de reden was voor de ontkenning van de kwetsbaarheid, in belangrijke mate opgeheven. Wat nog ontbreekt is een positieve keuze uit de mogelijkheden van de menselijke natuur, niet vanuit de onmacht en de kritiek tegen de sterken, maar als een positieve keuze zonder angst, zonder schuldgevoel. Geen eeuwige waarden, geen nieuwe dogma's, maar praktische omgang met de wereld om ons heen. In Nietzsches tijd was het het nihilisme waartegen hij zich verzette, in onze tijd is cynisme daar nog bijgekomen.

Oordeelsvermogen

Het verlies van Eenheid, Waarden en Waarheid als zekerheden voor de oriëntering op de wereld maakt ontegenzeggelijk onzeker, maar wij hebben door de eeuwen van de ontwikkeling van

kwetsbaarheid in het ressentiment en de technologische ontwikkeling die ons uit de voortdurende strijd om te overleven tilt, een krachtige basis om te zoeken naar een eigen waardenstelsel, een eigen waarheid en een eigen eenheid die dan onvervreemdbaar de onze is.

In de loop van de geschiedenis hebben we een 'ik' gestalte gegeven, dat ons in staat stelt om keuzes te maken. Dat ik kan alle innerlijke roerselen, van geweten tot verstand, van gevoel tot geheugen, in twijfel trekken en een oordeel vellen ten einde dat te doen wat ons op dat ogenblik het juiste lijkt en wat het meeste recht doet aan wie wij willen worden. Nietzsche schrijft wel over het leven in een samenleving, maar bouwt zijn Übermensch-gedachte nog vooral op als het tot stand komen van een individu. Wanneer wij daar vandaag de dag over nadenken zullen we, meer dan in het verleden van de filosofie het geval was, ons bewust moeten worden dat we uiterst kwetsbare wezens zijn die zonder de zorg van de groep niet eens volwassen waren geworden. Ook in ons volwassen bestaan is de gemeenschap voorwaardelijk voor ons voortbestaan en dus zal het belang van die gemeenschap deel moeten uitmaken van de overwegingen die de Übermensch maakt. Voor Nietzsche is de natuur nog als een vanzelfsprekendheid aanwezig. Pas de laatste tijd wordt de mens zich bewust dat het streven om de natuur aan haar macht te onderwerpen zozeer is geslaagd dat we nu de natuur tegen de mens zullen moeten beschermen. Het oordeelsvermogen kan alleen functioneren in een context waarin verhalen worden gedeeld over eenheid, waarheid, en waarden. Deze drie kunnen echter nooit meer de status herwinnen van eeuwige en onveranderlijke bakens voor de mens. Het zijn wegwijzers die we eerst gezamenlijk hebben aangebracht en die we dus ook steeds weer zullen vervangen.